

«Fra den dag gik Intet istykker»: Bjørnsons «Jernbanen og Kirkegaarden» og markedsøkonomiens inntog i bondestanden

“From that day all went well”: Bjørnson’s “The Railroad and the Churchyard” and the breakthrough of the market economy in rural Norway

Anders M. Gullestad

Førsteamanuensis i nordisk litteratur, Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier, Universitetet i Bergen.

Jobber for tiden med et prosjekt om Bjørnstjerne Bjørnson og «pengenes tragikomedie». Nylige utgivelser inkluderer *Melvillean Parasites* (2022), «Den økonomiske krisen i Bjørnsons *En Fallit*» (2022), «Bjørnsons økonomiske pedagogikk i ‘Faderen’» (2021) og «Liv Becomes an Author: On Literary Creativity and Strategic Postponement in Liv Koltzow’s ‘Øyet i treet’» (2021).

anders.gullestad@uib.no

Sammendrag

Artikkelen diskuterer Bjørnstjerne Bjørnsons bondefortelling «Jernbanen og Kirkegaarden» (1866) som et didaktisk forsøk på å rettlede samtidens lesere om hvordan de best skulle forholde seg til markedsøkonomiens inntog i bondestanden, med alle de muligheter og risikoer dette medførte. Samlet sett fremmer fortellingen et budskap om at økonomisk og teknologisk modernisering må gå hånd i hånd med tradisjonelle verdier hvis utviklingen skal komme samfunnet til gode. Samtidig ender teksten opp med å akseptere et uttalt premiss som går på tvers av Bjørnsons personlige oppfatninger, slik vi kjenner dem fra hans samtidige sakprosa, nemlig elitenes rett til å styre over en politisk umoden befolkning.

Nøkkelord

Bjørnstjerne Bjørnson, det store hamskiftet, markedsøkonomi, kapitalisme, elitestyre

Abstract

The article discusses Bjørnstjerne Bjørnson’s peasant story ‘The Railroad and the Churchyard’ (1866) as a didactic attempt to guide contemporary readers on how best to come to terms with the breakthrough of the market economy in rural Norway, with all the opportunities and risks this entailed. Overall, the story promotes a message that economic and technological modernization must go hand in hand with traditional values if it is to benefit society. At the same time, it ends up accepting an unspoken premise that runs counter to Bjørnson’s personal opinions, as we know them from various articles written during the same period: namely the right of the elites to govern a politically immature population.

Keywords

Bjørnstjerne Bjørnson, ‘the Great Transformation’, market economy, capitalism, elite rule

Fredric Jameson har treffende hevdet at det i våre dager er langt lettere å se for seg verdens undergang enn at det skal oppstå et reelt alternativ til kapitalismen (2005, 199). Påstanden illustrerer et viktig poeng: Uansett hva en måtte mene om denne samfunnsformen, er vi endt opp i en situasjon hvor den nærmest fremstår som en naturgitt, uunngåelig skjebne for menneskeheten. Dette gjør det lett å glemme at den kapitalistiske markedsøkonomien historisk sett er en relativt ny utvikling: Tidligere faser til tross slår den for alvor først gjennom i Storbritannia i kjølvannet av den industrielle revolusjon, og sprer seg deretter over tid til stadig større deler av verden.¹ Blant norske økonomihistorikere er det bred enighet om at utviklingen her hjemme tar til på 1840-tallet, for deretter for alvor å skyte fart frem mot midten av 1870-tallet.² Dagens mangel på ideologiske alternativer gjør det dessuten lett å glemme at for dem som stod midt oppe i den, så må sannsynligvis overgangen fra standsamfunnet og dets paternalistiske økonomiske system til et klassesamfunn underlagt en liberalistisk markedsøkonomi både ha avfødt nye muligheter og nye farer og dilemmaer.³ En kan derfor spørre: Hvordan ble denne utviklingen egentlig opplevd i samtiden? Var den noe folk var bevisste på, og i så fall: Ble den møtt med glede og forventning om økonomisk og sosial fremgang, eller med frykt og usikkerhet for fremtiden?

For dem som ønsker å utforske spørsmål av denne art, har den norske litteraturen fra andre halvdel av 1800-tallet svært mye å by på. Spesielt den realistiske litteraturen visste å nyttiggjøre seg den markedsøkonomiske utviklingen som råmateriale. Et åpenbart eksempel her er Bjørnstjerne Bjørnsons populære *En Fallit* (1875), som sammen med søsterstykket *Redaktøren* ofte er blitt regnet som realismens startpunkt i norsk sammenheng.⁴ Det var med utgangspunkt i førstnevnte drama at Georg Brandes hevdet at forfatteren var «den første nordiske Digter, der for fuldt Alvor indlod sig med Pengenes Tragikomedie» (1883, 51). At den økonomiske utviklingen var en viktig tematikk for Bjørnson, er det ingen tvil om, men Brandes tar feil når han hevder at det først er i de borgerlige, realistiske dramaene at han begynner å utforske «Pengenes Tragikomedie» i litterær form. Slik jeg ser det, er den samme typen økonomiske problematikker nemlig også avgjørende for flere av hans tidligere bondefortellinger.⁵

Ikke minst er de viktige for «Jernbanen og Kirkegaarden» (1866): Til tross for at Brandes kort avfeide denne fortellingen som «intet Fremskridt» i forfatterskapet (1883, 41), er det nemlig her Bjørnson mest eksplisitt tematiserer og anskueliggjør de strukturendringene som senere kom til å bli kjent som «det store hamskiftet» – det vil si de endringsprosessene som oppstod i takt med at bondestanden i andre halvdel av 1800-tallet ble integrert i markedsøkonomien.⁶

1. Om kapitalismens ulike historiske faser, se f.eks. Arrighi (2010).
2. Om markedsøkonomiens norske gjennombrudd, se f.eks. Amdam m.fl. (2005), Hodne (1981), Hodne og Grytten (2000), Grytten og Hunnes (2016) og Sandvik (2018).
3. Som Tore Pryser har påpekt, var f.eks. graden av sosial mobilitet generelt lav innad i standssamfunnet (1999, 24–25). Overgangen til et markedsøkonomisk system gjør det lettere både å stige og å falle i samfunnet – formuer kunne raskt både skapes og tapes gjennom den typen økonomisk spekulasjon som utviklingen av bankvesenet åpnet opp for. Samtidig er det mye som taler for at det sosiale samholdet og ansvarsfølelsen ble negativt påvirket av utviklingen. En av de viktigste ideologene bak den norske overgangen til markedsøkonomien, Ole Jacob Broch, hevder f.eks. i 1876 at den nye lovgivningen som, i tråd med liberalistiske frihandelsidealer, hadde fjernet den gamle reguleringen av håndverksyrkene, hadde ført til at «[d]et ældre forhold mellem Mesterne og deres Arbeidere, hvorved de første anså det som en moralsk Pligt at støtte disse så længe som muligt, endog i Tider da de kun havde lidet Arbeide at give dem, er ophørt og en egoistisk Konkurrence er trådt i dettes Sted» (Broch 1876, 139).
4. Jf. Helmich Pedersen (2017, 113).
5. For en lesning av Bjørnsons «økonomiske pedagogikk» i «Faderen», se Gullestad (2021).
6. Metaforen stammer fra Inge Krokanns bok *Det store hamskiftet i bondesamfunnet* (1982), som opprinnelig ble utgitt i 1942. For en diskusjon av hovedposisjonene innenfor den faghistoriske hamskiftedebatten, se f.eks. Pryser (1999, 99–120). En lignende oppfatning om hvor viktig tematiseringen av økonomiske forhold er for «Jernbanen og Kirkegaarden», antydes av Collin (1907, 265). Bull og Bjerck Hagen påpeker dessuten at det var her Bjørnson for alvor omfavnet en ny, mer realistisk skrivestil (Bull 1919, i, xxxiii, xxxix; Bjerck Hagen 2019, 455).

Kort fortalt omhandler fortellingen to lokalpolitikere – Knud Aakre og Lars Høgstad – og deres vei fra vennskap til langvarig fiendskap og maktkamp, før de helt til slutt forsones. Årsaken til uvennskapet er den nye tids inntog i bygden deres: Tradisjonalisten Knud stiller seg mot nyvinninger som lokal sparebank og jernbaneutbygging, mens den moderniseringsvillige Lars blir utviklingens fremste bannerfører. Slik sett fungerer de som tydelige representanter for hvert sitt økonomiske system: førstnevnte for den eldre, paternalistiske bondeøkonomien, og sistnevnte for markedsøkonomien. Ved å sette disse to alternativene opp mot hverandre og deretter la dem forsones, mener jeg Bjørnson på didaktisk vis forsøker å rettlede sine samtidige lesere om hvordan de burde forholde seg til de endrede spillereglene som den fremvoksende kapitalismen medførte. Teksten avviser dermed verken markedsøkonomien eller moderniseringsprosesser generelt, men fremstiller den fortsatte respekten for tradisjonelle kjerneverdier som en garantist for at utviklingen skal komme samfunnet til gode. Et interessant moment ved dette idealistiske løsningsforslaget er at Bjørnson selv trolig ikke kan ha forstått alle dets implikasjoner. Som jeg vil argumentere for i siste del av artikkelen, baserer tekstens budskap seg nemlig på et uuttalt antidemokratisk premiss om elitenes rett til å styre over massene – et premiss som går på tvers av Bjørnsons egen politiske overbevisning, slik vi kjenner den fra hans samtidige sakprosaetekster.

Fremskritt og tradisjon, hånd i hånd

Bjørnson fikk opprinnelig ideen til «Jernbanen og Kirkegaarden» i Italia i desember 1860, men teksten ble først ferdigstilt sommeren 1866 (Bull 1919, xxxii–xxxiii). Den ble utgitt senere samme år – først som tredelt føljetong i det illustrerte ukebladet *Norsk Folkeblad*, 1., 8. og 15. september, og deretter i desember, da den inngikk i den danske dikteren Christian Richardts samling *Vintergrønt: Nye fortællinger og Digte, danske, norske og svenske*.⁷ Tekstens anonyme tredjepersonsforteller beretter om de to naboene Knud Aakre og Lars Høgstad, som hører hjemme i en ikke navngitt dalbygd et sted i innlandet.⁸ Det er førstnevnte som først blir presentert, og fortelleren lar oss dessuten oppleve de fleste hendelsene ut fra hans perspektiv. Om Knud sies det innledningsvis at han tilhører en av bygdens fremste familier, som i flere slektsledd har hatt rykte på seg som forkjempere for allmuen. Vi får dessuten vite at han er en god venn av Henrik Wergeland, som sies å ha inspirert ham til å stifte en lokal landbruksforening samt opprette bibliotek og søndagsskole – en innsats som har ført til at Knud er blitt ordfører både for det lokale formannskapet og representantskapet.⁹ Selv om hans jevngamle nabo, Lars, ikke kommer fra en like respektabel familie, har han et godt hode. Knud har derfor skaffet ham plass i bygdens politiske organer, og pleier

7. Bull tar derfor feil når han hevder at fortellingen først stod på trykk i *Vintergrønt* (1919, xxxii–xxxiii). Siden Bjørnson i et brev til Richardt 3. april 1865 nevner at han gjerne vil bidra til hans planlagte bokutgivelse (1912, 154), er det riktignok mulig at «Jernbanen og Kirkegaarden» ble ferdigstilt for å publiseres her – noe Bjørnson også antyder i et innlegg i *Morgenbladet* 1. februar 1880 (Bjørnson 1880).
8. Det at handlingen ikke foregår i rurale strøk på nordvestlandet, gjør at teksten skiller seg fra Bjørnsons andre bondefortellinger. Den viktigste innvendingen i Hans Schulzes indignerte anmeldelse er at hovedpersonene – og spesielt den fâmælte Lars – til nød kunne hørt hjemme i vestlandske fjellbygder, men at slike «Halvbarbarer» var utenkelig blant de opplyste innlandsbønder (1866, 328–332).
9. Dette var kommunenes øverste politiske organer etter at formannskapslovene ble vedtatt i Norge i 1837. Som jeg kommer tilbake til, utspiller handlingen seg dermed etter at de demokratiske prinsippene fra Grunnloven var blitt gjort gjeldende på lokalplan. I og med at den første norske jernbanestrekningen – hovedbanen mellom Christiania og Eidsvoll – åpnet i 1854, er det mye som taler for at handlingen er lagt til 1850-tallet. Som følge av Wergelands tilhørighet til Eidsvoll mener Schulze at handlingen sannsynligvis utspiller seg her (1866, 328). Hvis dette stemmer, gjør Wergelands død i 1845 det vanskelig å forklare hvordan både vennskapet med Knud og etableringen av toglinjen kan være en realitet i fortellingen.

alltid å rådføre seg med ham. Det første av fortellingens tre kapitler skildrer spliden som oppstår mellom de to etter at fogden foreslår å selge bygdens kornmagasin, slik at salgssummen kan brukes til å opprette en sparebank.¹⁰ Knud setter seg imot salget, men utfordres til sin overraskelse av den hittil underdanige Lars, noe som fører til at forslaget blir godkjent.

Andre kapittel handler om hvordan Lars, etter Knuds nederlag, har overtatt rollen som bygdens fremste mann: I tillegg til ordfører blir han også formann for representantskapet og den nyetablerte sparebanken, og får dessuten en plass på Stortinget. Etter at Knud roser konkurrenten i en bryllupstale, henter Lars ham inn igjen som ordfører for formannskapet, men dette slår raskt tilbake på ham selv: Tilbakevendingen til politikken sammenfaller med dårlige tider, hvor flere av bygdens rikeste bønder står i fare for å gå konkurs, og Knud utmerker seg som en skarp kritiker av naboens ledelse. Striden dem imellom toppe seg da Lars går inn for å få lagt en planlagt jernbanelinje til bygden. Dette krever at den gamle kirkegården må flyttes, men da det viser seg at begges bestefedre er blant likene som må omplasseres, klarer Knud å snu folkemeningen. Mens den tapende part stormer rasende ut, feirer bygden – med anmelderen Hans Schulzes ord – «med Knud i Spidsen et fuldstændigt Bachanal i Formandskabslokalet i Glæden over at have fældet Lars» (1866, 331).

I tredje kapittel viser det seg at Lars, etter målrettet jobbing i det stille, likevel får gjennomslag for jernbaneutbyggingen. Kort tid etter at det første lokomotivet ruller inn på stasjonen, brenner gården hans ned til grunnen – ironisk nok som følge av gnister fra toget. I siste liten redder Knud ham, og fortellingen avsluttes på følgende måte:

[F]ra den Dag vare de uadskillelige som før. Saasnart Ulykken rammer en Mand, skjønner Alle, hvad han er værdt. Derfor paatog Bygden sig at opføre Lars Høgstads Huse, større og stadseligere end noget andet i Dalen. Han blev atter Ordfører, men med Knud Aakre ved sin Side, og fra den Dag gik Intet istykker. (Bjørnson 1919, 374)

For nå å begynne å utforske hvordan «Jernbanen og Kirkegaarden» forholder seg til markedsøkonomiens inntog i det norske bygdesamfunnet, er det først nyttig å si noe om hvordan teksten tidligere er blitt forstått. To hovedpoenger må her nevnes. For det første er det skrevet overraskende lite om fortellingen: Når «Jernbanen og Kirkegaarden» nevnes i forskningslitteraturen, er det sjelden annet enn i forbifarten, og det finnes meg bekjent ingen grundige lesninger.¹¹ For det andre er det svært lite uenighet å spore mellom dem som faktisk har skrevet om fortellingen. Med hensyn til tematikken er det allment akseptert at den omhandler kampen mellom den gamle og den nye tid – uansett om dette er blitt formulert som en strid mellom «nyt og gammelt, opposition og pietet, ret og retfærdighet» (Bull 1923, 545), «pietet og protest» (Amdam 1993, 318) eller «gammeldags pietet og fornyende teknifisering» (Bjerck Hagen 2019, 455). Selv om dette synet i og for seg er dekkende, vil jeg senere forsøke å nyansere det noe: Et nærmere blikk på teksten viser at det ikke er fullt så enkelt som at Knud entydig står på den gamle tids side og Lars på den nyes, slik tidligere forskere har tatt for gitt.

Et annet sentralt spørsmål er hvilken av de to hovedpersonene teksten sympatiserer mest med. En tidlig variant av det som har etablert seg som en standardoppfatning, finnes hos

10. Dette var vanlig praksis i norske bygder rundt midten av 1800-tallet, jf. Seip (1997, 58–59) og Pryser (1999, 143). Jostein Nerbøvik har understreket hvor avgjørende etableringen av lokale sparebanker var for «det store hamskiftet»: «I bygd etter bygd vart sparebanken den viktigaste inngangsporten til pengesamfunnet» (1999, 30).

11. For samtidige omtaler, se Schulze (1866), Nyblom (1867, 58–59), Rosenberg (1867, 1868) og Howells (1870). For senere bidrag som kommer inn på fortellingen, se Amdam (1969, 186, 225–226; 1993, 318–319), Amundsen (1932), Bjerck Hagen (2019, 454–456), Bull (1923, 545–546), Beyer (1952, 275; 1983, 141), Fett (1921, 18–22), Fosli (1996, 40), Hageberg (1991, 56–57), Tretvik (1998, 93–97) og Østvedt (1954, 14–16).

den amerikanske forfatteren William Dean Howells: Fortellingen ble raskt oversatt til engelsk, og i en rosende anmeldelse i *The Atlantic Monthly* i 1870 omtaler han Knud som «simple, kind-hearted, [and] sensitive» og Lars som «shrewd, hard, [and] unscrupulously ambitious» (1870, 637). Så godt som alle som siden har uttalt seg om fortellingen, har endt opp med å gjenta varianter av denne – i mine øyne – problematiske oppfatningen.¹² Kun to unntak finnes. Det første er Erik Bjerck Hagen, som nylig har hevdet at teksten ikke entydig favoriserer noen av hovedpersonene (2019, 455).¹³ Av grunner som senere skal bli klare, mener jeg at den som treffer aller best, er Bjørnsons danske venn Carl Rosenberg, som i en kort anmeldelse hevdet at begge hovedpersonene ble fremstilt «baade i deres Ret og Uret» (1868, 1). Et siste moment som må nevnes i forbindelse med forskningstradisjonen, er at den gjennomgående overser hvilken betydning *folkeopinionen* og *folkesnakket* har for fortellingen.¹⁴ Ønsker man å forstå kampen mellom Knud og Lars, er det nemlig nødvendig å ta med i betraktning hva de kjemper om – lokalbefolkningens gunst – og hvilke midler de bruker for å oppnå dette målet.

For å vise hvorfor det dikotomiske skillet mellom den noble tradisjonisten Knud og den ærgjerrige og samvittighetsløse Lars er problematisk, er det nødvendig å se nærmere på hvordan de fremstilles i teksten. For å begynne med førstnevnte, påpeker fortelleren innledningsvis at foreningen han stifter etter inspirasjon fra Wergeland, hadde som et av sine mål «at opøve Medlemmerne i Talekunst» (Bjørnson 1919, 353). At Knud selv behersker denne kunsten, er klart: Ifølge fortelleren hadde han «en storlæbet Mund, som altid arbejdede, og en Rad ypperligere Tænder syntes at arbejde med; thi det glinsede i dem, medens Ordene bleve overhuggede og spragede om som Funker af en stor Ild» (Bjørnson 1919, 353). Riktignok blir han utmanøvrert av Lars i diskusjonen om sparebanken, men han revansjerer seg til gjengjeld grundig når jernbanesaken skal behandles. Her er det han som fremviser retorisk kløkt: Etter først å ha angrepet fundamentet for Lars' argumenter, vinner han tilhørerne over på sin side ved å spille på slektsfølelsen deres.

Knud er utvilsomt en dyktig retoriker, men det som derimot er mer uklart, er i hvilken grad han egentlig mener det han sier. Når det gjelder sparebankoppsettelsen, påpeker fortelleren for eksempel at han utvilsomt ville «have været med herpaa, hvis han havde staaet frit i Sagen» (Bjørnson 1919, 354). Videre gjøres det klart at han ikke går imot vedtaket ut fra noen prinsipiell politisk overbevisning, men utelukkende av personlige årsaker: Delvis ønsker han å tekkes vennen Wergeland, som sies å avsky fogden som fremmet forslaget, og delvis oppfatter han salget av kornmagasinet som en personlig fornærmelse, da det opprinnelig var en gave til bygden fra hans egen farfar. Det er derfor noe falskt over hans påfølgende skryt av kornmagasinenes fortreffelighet og påstander om at sparebankenes nytte er

12. Francis Bull hevder f.eks. at Bjørnson «i det væsentligste har gjort sig til ett med» Knud, som han anser som «en storsindet bygdehøvding, fuld av troskyldighed og pietet, hjertelig og magtglæde» (1923, 546); Leif Amundsen anser Knud som «en værdig repræsentant for sin gamle slekt» som er «skildret med Bjørnsons hele sympati» (1932, 375); Einar Østvedt omtaler ham som «den storsinnede bondehøvdingen, idealisten og Wergelandsdyrkeren» (1954, 15); Per Amdam kaller Knud «en storsinnet bygdehøvding med hjertelig og sans for tradisjonenes verdi i samfunnet» som «tar seg romslig og åpent av» Lars (1993, 318); og Otto Hageberg beskriver ham som den «pietetsfulle bygdehøvdingen» (1991, 56). Også når det gjelder Lars, er enigheten påtagelig: Selv om Bull vedgår at han er en dyktig politiker, omtaler han ham som en «kjølig materialistisk streber» (1923, 546); Østvedt som «materialisten og streberen» (1954, 16); Amdam som en «ærgjerrig og kjølig materialist» (1993, 318); og Hageberg som en «oppkomling» som viser seg «morallaus når det kjem til stykket» (1991, 56).

13. Selv om hans forståelse av Knud og Lars er mer dekkende enn standardoppfatningen, makter ikke Bjerck Hagens korte omtale å kaste tilstrekkelig lys over «Jernbanen og Kirkegaarden» – til det blir påstander som de følgende for vage og ubegrunnede: «Bjørnson gir begge vennene rett på hver deres måte» og «Det er godt mulig Bjørnson her er mer tvetydig enn han har for vane» (2019, 455).

14. Et delvis unntak her er Bjerck Hagen, som har påpekt at «bygdens flokkmentalitet er levende skildret», men uten å utdype hva som ligger i dette (2019, 455).

overvurdert – noe da Lars også påpeker for tilhørerne, og som bidrar til at han vinner frem.

Videre finner Knuds tilbakevending til politikken som nevnt sted som en direkte konsekvens av at han offentlig roser Lars, noen år etter sparebankstriden. Fortelleren nevner i denne forbindelse at han steg

op paa en Stol og udbragte en Skaal for Præstegjældets Ordfører og Amtets første Storthingsmand! Han talte, til han blev bevæget, og da som sædvanlig overmaade smukt. Man fandt dette hæderlig gjort af ham, og Lars kom bort til ham og var usikker i Blikket, da han sagde, at han havde ham at takke for meget af det han vidste og var. Næste Formandskabsvalg blev Knud Aakre atter Formand! (Bjørnson 1919, 362)

Bruken av utropstegn samt påpekningen om at Knud som sedvanlig talte «overmaade smukt», antyder at hans ros av rivalen ikke er ektefølt, men må forstås som kalkulerende smiger. Dette inntrykket forsterkes av fortellerens påfølgende lakoniske kommentar: «Men havde Lars Høgstad vidst, hvad nu fulgte, saa havde han ikke gjort ham til det» (Bjørnson 1919, 362). Knud går nemlig umiddelbart i gang med å samle støtte til den kommende konfrontasjonen med rivalen: «Kampen begyndte strax. Alle hine Unge, som Knud Aakre i sin tid havde givet Undervisning, vare nu voxne Mænd, og Bygdens mest oplyste, inde i alle Forretninger og offentlige Forholde; – det var med dem, han skulde kjæmpe, og de bare Ondt til Lars fra deres Ungdom» (Bjørnson 1919, 363). Dermed går fortelleren langt i å slå fast at Knud lenge må ha planlagt å hevne seg.

Blant redskapene han benytter for å oppnå dette målet, finner vi både Knuds gode kjennskap til «Talekunst» og det ovennevnte nettverket av tidligere elever. Teksten antyder dessuten at kirken trolig også inngår i alliansen. Etter at Lars først har fått enstemmig gjennomslag for jernbaneplanene sine i formannskapet, etterspørres det nemlig en oversikt over likene som må flyttes, før representantskapet skal fatte den endelige avgjørelsen. Fortelleren kommer her med en interessant opplysning: «Præsten gav paa Foranledning saadan Liste, men *i stedet for at sende den direkte, havde han sine Grunde for at sende den gennem Formandskabet*» (Bjørnson 1919, 365, min utheving). Setningen forteller oss to ting: For det første bryter presten med korrekt saksbehandlingsprosedyre ved å sende listen tilbake til formannskapet (som altså allerede har behandlet saken), heller enn til den korrekte politiske instans, representantskapet. For det andre skyldes feilen *ikke* en uheldig glipp. To spørsmål tvinger seg her frem: Hvilke grunner kan presten ha? Og hva har feilen å si for den videre saksbehandlingen?

Teksten gir ikke noen endelige svar på det første spørsmålet, men flere indisier antyder en sannsynlig årsakssammenheng. Fortelleren nevner nemlig innledningsvis at Knud er prestesønn, og at han har drevet søndagsskole og dessuten engasjert seg i misjonssaken. Slik sett må han åpenbart ha et nært forhold til den lokale kirken. Lars sitt forhold til geistligheten får vi ikke vite så mye om. Riktignok sies det at han har skaffet bygden en ny kirke med tilhørende vei, men viktigere i denne sammenheng er nok følgende opplysning: «[N]oget af det Første, Lars som Ordfører havde gjort, var at anlægge Proces mod den gamle ærverdige Præst angaaende tvivlsomme Rettigheder. Præsten havde tabt, men havde ogsaa strax taget Afsked» (Bjørnson 1919, 363). Geistlige embetsmenn var ikke kjent for å sette pris på å få sin maktposisjon utfordret, og det er derfor liten grunn til å tro at den nye presten ville vært videre positivt innstilt til en obsternasig bondepolitiker som Lars.¹⁵ Dette bringer oss til det

15. For å sitere Jens Arup Seip: «Embetsmannen var satt over og utenfor den øvrige del av folket – utenfor bysamfunnet og utenfor bondesamfunnet. [...] Embetsstanden var på mandarin-vis avsondret fra det store flertall av velgerne. Gjennom sin utdannelse var den skyhøyt hevet over alle andre» (1997, første del, 65).

andre spørsmålet. Uansett om presten har handlet på egen hånd eller som del av alliansen, er konsekvensene av saksbehandlingsfeilen uansett åpenbare: Som leder for formannskapet får Knud både den nødvendige ammunisjon i hendene og anledning til i ro og mak å forberede sin retoriske strategi før saken skal opp til endelig behandling i representantskapet.

I forbindelse med konfrontasjonen mellom Knud og Lars under det avgjørende møtet i representantskapet går fortelleren dessuten langt i å antyde at førstnevntes forsvar for tradisjonelle verdier ikke stikker så dypt. Under debatten ordlegger han seg nemlig med stor patos for å forsvare de døde forfedrenes rett til å hvile i fred, samtidig som han beskylder motparten for å dyrke «Mammon». Da Lars senere likevel vinner frem, sies det at hele bygden – og dermed presumptivt også Knud – finner seg godt til rette med jernbanebyggingen (Bjørnson 1919, 370). Når alt kommer til alt, ser dermed ikke omplasseringen av de døde ut til å plage ham nevneverdig, noe som forsterker inntrykket av at det var hevn han egentlig var ute etter. Hvis dette stemmer, betyr det at han på demagogisk vis har manipulert bygdefolket for å oppnå sine personlige mål – en oppførsel som knapt er en storsinnet og pietetsfull bygdehøvding verdig.

For å forstå hvorfor heller ikke forskernes entydig negative vurderinger av Lars er holdbare, må vi se nærmere på den avgjørende passasjen i andre kapittel hvor fortelleren omtaler de økonomiske svingningene som truer bygden. Konsekvensene av den økonomiske politikken som Lars sies å være ansvarlig for, beskrives her på en måte som effektivt får frem en rekke av markedsøkonomiens negative effekter, både av sosial og økonomisk art:

[N]etop som Knud Aakre kom ind igjen i Formandskabet, truedes Bygdens bedste Mænd med at gaa tilgrunde i en Spekulationsfeber, som længe havde raset, men nu først begyndte at kræve sin Ofre. Man sagde, at Lars Høgstad havde fremkaldt denne store Ulykke; thi han havde vænnet Bygden til at spekulere. Fra Formandskabet var Skillingssygen kommet udover; thi Formandskabet selv var Bygdens første Spekulant. Alle, til den tyveaarige Løskarl vilde nu ved en Handel faa Daleren til at blive ti; en overordentlig Gjerrighed i Begyndelsen, for at komme til at samle, afløstes af en overordentlig Flothed til Slut. Og da Alles Sind kun vare rettede paa Penge, var der samtidig udviklet en Mistænksomhed, en Ufordragelighed, et Rethaveri, som gik op i Processer og Had. Ogsaa her anførte Formandskabet, sagede man [...]. Nu kom Følgerne af hans Styresæt igjen i Form af Tab for hver enkelt Storkarl i Bygden, og da slog Stemningen hvast om! Modstanden fik ogsaa strax en Ordfører; thi Knud Aakre var kommen ind i Formandskabet, – der inført af Lars selv! (Bjørnson 1919, 362–363)

Allerede hos fortellingens første lesere ser vi en tendens til å ta for gitt at Lars er personlig ansvarlig for den negative økonomiske situasjonen som beskrives: Hans Schulze beskyldte ham for eksempel for å ha styrt «Bygden ind i Vekselobligationernes Kaos og Falliternes Elendighed» (1866, 331). Ikke desto mindre er det flere prinsipielle problemer med en slik konklusjon. At Lars har introdusert nye, markedsøkonomiske institusjoner i bygden – herunder sparebanken – er ikke ensbetydende med at han bærer personlig skyld for den fortvilte situasjonen lokalsamfunnet er havnet i. Krisen skyldes med stor sannsynlighet at den generelle økonomiske situasjonen har forverret seg etter en langvarig oppgangsperiode. Denne typen konjunktursvingninger har ikke bare vist seg som et iboende element i markedsøkonomiske systemer, men ligger utenfor enkeltindividers, lokalsamfunns og ofte også enkeltnasjoners kontroll.¹⁶ Selv om Lars kan ha bidratt til å forsterke de lokale konsekvensene, vitner det å gi ham skylden for selve krisen derfor om en manglende forståelse for grunnleggende markedsøkonomiske mekanismer – fra et annet perspektiv kan han like

16. Jf. Grytten og Hunnes (2016).

gjerne forstås som et individ som, i møte med markedskrefter han ikke rår over, faktisk gjør en innsats for å redde bygden ut av krisen gjennom utbygging av ny infrastruktur.

Den harde dommen over Lars forutsetter dessuten at man overser alle de passasjene i teksten hvor hans ledelse faktisk roses, som i følgende sitat, der fortelleren nevner at den nye kirken og veien han har fått bygget «og meget Mere var en Frugt af den Sparebanks Arbejde, som han selv havde stiftet og selv styrede. Thi de Midler, den gav, blev videre gjort frugtbare, og Præstegjældet blev af Mange fremstillet som et Exempel for alle andre paa Selvstyrelse og god Orden» (Bjørnson 1919, 361). Eller hva med avslutningspassasjen, hvor bygdefolket bygger opp igjen gården til Lars etter brannen: «Saasnart Ulykken rammer en Mand, skjønner Alle, hvad han er værdt» (Bjørnson 1919, 374)? Her kan det riktignok innvendes at det er uklart om fortelleren selv står inne for det som hevdes i disse sitatene – formuleringene «blev af Mange fremstillet» og «skjønner Alle» indikerer trolig at det er *folkesnakket* i bygden som videreformidles. Dette bringer oss til den kanskje viktigste innvendingen mot å ta for gitt at Lars bærer et personlig ansvar for utviklingen: Et grundigere blikk på passasjen der de dårlige tidene beskrives, avslører nemlig at fortelleren aldri sier rett ut at «Spekulationsfeberen» og «Skillingsygen» faktisk er hans skyld. Tvert imot gjentas det to ganger at «*man sagede*» at det var slik det hang sammen. Med andre ord er det altså det samme folkesnakket som i gode økonomiske tider har rost Lars, som nå – når den økonomiske krisen rammer og innbyggerne i bygden selv står i fare for å gå konkurs – vender seg mot ham. Dette gjør det vanskelig å vite om beskyldningene stemmer, eller om Lars kun er en lett tilgjengelig syndebukk som folk kan legge skylden på, for slik å fraskrive seg personlig ansvar. Begge deler er mulig, men fortellingen gir ingen klare svar.

Samlet sett mener jeg derfor Carl Rosenberg har helt rett, når han hevdet at begge hovedpersonene fremstilles «baade i deres Ret og Uret» (1868, 1). Det at både Knud og Lars har sine gode så vel som mindre sympatiske sider, gjør at det blir fullt mulig å forstå hvorfor de handler som de gjør, uten at teksten tar stilling til fordel for én av rivalene. Slik jeg leser fortellingen, er det nettopp dette som er selve hovedpoenget: Tittelen er tross alt «Jernbanen og Kirkegaarden», ikke «Jernbanen *eller* Kirkegaarden». Det som formidles, er altså at verken Knuds mer tradisjonelle styresett eller Lars' moderniseringsvennlige idealer er tilstrekkelige: For at utviklingen skal komme folk til gode, snarere enn å føre til «Spekulationsfeber» og «Skillingsyge», må den markedsøkonomiske integreringen forankres i bondestandens etablerte verdier. Tekstens budskap handler altså om nødvendigheten av en syntese mellom modernisering og tradisjon.

To ytterligere momenter bidrar til å sannsynliggjøre denne tolkningen. For det første: valget av *Norsk Folkeblad* som opprinnelig publikasjonsforum.¹⁷ Det illustrerte ukebladet startet opp i begynnelsen av 1866, først med Lorentz Dietrichson som redaktør, før Bjørnson overtok ansvaret fra og med nr. 8 samme år. Han fortsatte i denne stillingen frem til 1871, noe som betyr at «Jernbanen og Kirkegaarden» ble utgitt mens han selv satt ved roret. Det avgjørende her er at ukebladet hadde en tydelig folkeoppdragende profil. Med Erik Henning Edwardsens ord:

Av erfaringen Bjørnson hadde høstet med mottakelsen av *Synnøve Solbakken*, som han i 1856 hadde gitt ut som føljetong i *Illustreret Folkeblad*, fortonet ukebladene seg som et velegnet medium for den som ønsket å bevege massene. Gjennom [*Norsk Folkeblad*] ville han bidra til å forme Norge som nasjon, og skape et presseorgan som kunne «forene de to Læsekredse, som i vort Land altid have været adskilte,» nem-

17. Som nevnt i note 7 er det mulig at Bjørnsons opprinnelige plan var å publisere «Jernbanen og Kirkegaarden» i Richardts *Vintergrønt*, men det endrer ikke det faktum at den ble trykket i *Norsk Folkeblad* ca. tre måneder før antologien kom ut.

lig bondestanden og de dannede klasser – inkludert den kontinentalt forankrede embetsmannskulturen. (Edwardsen 1997, 36)

«Jernbanen og Kirkegaarden» passer dermed svært godt inn i forhold til ukebladets profil, og Per Amdam har treffende omtalt fortellingen «som et episk akkompagnement til mottoet i programartiklene [til *Norsk Folkeblad* under Bjørnson]: ‘Forening’ og ‘Fremskridt’» (1993, 319). Det andre momentet som må nevnes, er de endringene Bjørnson foretok da han skulle inkludere «Jernbanen og Kirkegaarden» i *Fortællinger* i 1872, der den inngikk sammen med *Arne, Synnøve Solbakken* og en rekke av forfatterens «Smaastykker». Som for å understreke hovedpoenget sitt, la han her nemlig til følgende i aller siste setning: «[Lars] blev atter Ordfører, men med Knud Aakre ved sin Side; *Knuds Aand og hjærtelag blev aldrig overset*, – og fra den Dag gik intet i Stykker» (Bjørnson 1872, 279, min utheving). Klarere kan det knapt sies: Fremskrittet må gå hånd i hånd med tradisjonen.

Til forsvar for lokaldiarkiet?

Hvordan står så dette idealistiske budskapet seg? Sett i lys av kapitalismens utvikling fra 1866 og frem til i dag fremstår jo tanken om at forankring i bondestandens verdier vil makte å demme opp for «Spekulationsfeber», «Skillingsyge» og andre uønskede bieffekter av det markedsøkonomiske systemet, som i overkant naivt. Dette er nok noe av grunnen til at det har etablert seg en oppfatning om at «Jernbanen og Kirkegaarden», med Edvard Beyers ord, er «håpløst foreldet» (1990, 96). Ikke desto mindre er fortellingens løsningsforslag langt mer interessant enn en først kan få inntrykk av, all den tid det avslører et problem som Bjørnson selv trolig ikke kan ha vært fullstendig bevisst. Nærmere bestemt bygger budskapet på et sett med politiske premisser som står i direkte opposisjon til hans egne, uttalte synspunkter. For å utdype denne påstanden vil jeg nå utforske et spørsmål som så langt ikke er blitt berørt, nemlig om Knud og Lars – alle tidligere nevnte forskjeller til tross – også har noe til felles.

Her må to momenter nevnes. For det første, er det ikke utelukkende Lars som står for en moderniseringsvennlig politikk. Knud er nemlig også ansvarlig for viktige nyvinninger i bygden, og da spesielt på to områder. Det ene er skolepolitikken: Innledningsvis vektlegger fortelleren hans innsats for å forbedre lese- og skriveferdighetene i egnen – blant annet gjennom opprettelsen av et sognebibliotek og gjennom søndagsskolen, hvor han lærer bort «Skriving, Regning og Historie» – og videre hevdes det at han får skolevesenet «i udmærket Stand» (Bjørnson 1919, 353). Det andre området er landbruket: Foreningen som Knud stifter etter råd fra Wergeland, ender nemlig opp som «et praktisk Landhusholdningsselskab for det hele Fogderi», og vi får videre høre at han fremmer et politisk forslag om å bevilge penger til «et forbedret Fjøsstell» (Bjørnson 1919, 353, 361). Også Knud må derfor, på sitt vis, forstås som en bidragsyter til «det store hamskiftet».

Det andre momentet er enda viktigere: Stikk i strid med hva tidligere forskere har tatt for gitt, er ikke Lars den nye tids mann i ett og alt, uansett hvor moderniseringsvennlig han enn fremstår. Ser en forbi de to rivalenes ulike oppfatninger, så utøver de nemlig begge politisk makt på en lignende måte, som få i dag ville ha ansett som demokratisk akseptabel. Knud viker nemlig ikke tilbake, som vi allerede har sett, for å manipulere bygdefolket for å oppnå sine personlige mål, og på et tidspunkt antyder dessuten fortelleren at han foretrekker å styre med minst mulig innblanding utenfra: «Mødet var fuldtalligt, Nogle havde ogsaa indfundet sig for at høre paa, hvilket Knud ikke likte; thi der var altsaa bragt Gjæring ind i Bygden» (Bjørnson 1919, 355–356). Videre er det interessant å se på hvilke mekanismer som

avgjør hvem i bygden som oppnår politisk makt. Innledningsvis nevner nemlig fortelleren at Knud, som følge av Lars' klokskap og gode evner, «drog [...] Naboen ind i Formandskabet, og efterhaanden ind i Alt, hvori han selv stod» (Bjørnson 1919, 354). Det sies ikke noe om hvordan førstnevnte har gått frem for å «dra» det han (feilaktig) innbiller seg kommer til å bli en trofast alliert, inn i bygdens politiske organer, så alt kan jo ha gått korrekt for seg. Knuds talent for å bygge skjulte nettverk tyder likevel på at han gjerne tøyer politiske prosedyrer, hvis han selv kan tjene på det. Noe lignende antydes også i den innledende konfrontasjonen med Lars om sparebankopprettelsen: Da Knud forurettet påstår at han som ordfører alltid har handlet ut fra tanken om fellesskapets beste, presiserer naboen at «[d]ette er en Bygdesag, til Velfærd for Alle, vi maatte dog vel kunne faa den bort fra at være en Familiesag» (Bjørnson 1919, 358). Implikasjonen er at selv om Knud innbiller seg at han handler på vegne av bygdefolket, så er hovedmotivasjonen hans å bevare sin egen families ære og maktposisjon. Fortellerens refleksjoner om at Knud egentlig ville ha gått inn for salget av bygdens kornmagasin, hvis det ikke hadde vært for at Wergeland mislikte fogden, og at magasinet var en gave fra hans egen bestefar, bekrefter langt på vei en slik beskyldning.

Hva så med Lars? Siden han i det innledende oppgjøret går langt i å kritisere Knud for hans egenrådige lederstil, skulle man tro at han selv ville etterstrebe en mer demokratisk linje, men i praksis viser dette seg ikke å stemme. Beskrivelsen av hvordan han først får ideen om å legge jernbanen til bygden, viser tydelig at også for ham er egennytten og fellesskapets beste uløselig sammenvevd: «Med Lynets Glimt foer det gennem hans Aand, at kunde han faa Linjen herigjennem, steg alle Ejendomme, og han selv vilde ikke alene være frelst, men hans Anseelse plantet ned i den sildigste Slægt!» (Bjørnson 1919, 363). Videre antyder fortellerens ord om Knuds tilbakevending til politikken etter talen der han roser Lars, at også sistnevnte har en tendens til å belønne dem han anser som lojale allierte: «Næste Formandskabsvalg blev Knud Aakre atter Formand!» (Bjørnson 1919, 362). Selv om det ikke sies noe om prosessen som ledet frem til gjenvalget, er det åpenbart ut fra konteksten at dette aldri ville ha skjedd om ikke Lars hadde villet det slik. Inntrykket blir dermed at både Knud og Lars på udemokratisk vis anvender politiske posisjoner som en belønning som de kan dele ut til sine tilhengere for å styrke sin egen makt.

Samlet sett minner den politiske situasjonen i bygden, *både* under Knuds og under Lars' ledelse, om det fenomenet som i statsvitenskapen går under navnet *neopatrimonialisme*.¹⁸ Begrepet viser til sammensmeltningen av to i utgangspunktet motstridende styresett: For det første er det snakk om en førmoderne form for maktutøvelse der personlige lojalitetsbånd mellom mektige menn og deres allierte spiller en avgjørende rolle, og der ens egne, uskrevne regler er vel så viktige for dem som styrer, som lovfestede prinsipper. Det avgjørende for at vi kan snakke om neopatrimonialisme, er at denne eldre maktformen utfoldes innenfor et moderne, standardisert og regelstyrt politisk regime. «Jernbanen og Kirkegaard» utspiller seg nemlig i forlengelsen av innføringen av det moderne prinsippet om lokalt selvstyre, som i norsk sammenheng henger sammen med formannskapslovene, som vedtas 14. januar 1837 for deretter å tre i kraft 1. januar 1838. Hensikten var å bøte på et eldre lokalpolitisk system som var komplisert, tungrodd og preget av store regionale forskjeller, og formannskapslovene medførte en rasjonalisering og en standardisering av lokalpolitiske prosesser samt en begynnende byråkratisering.¹⁹ Makten ble i hovedsak fordelt mellom to organer – et mindre formannskap, bestående av tre til ni medlemmer, og et representantskap, bestående av 12–36 medlemmer. Viktige saker måtte behandles av førstnevnte og der-

18. Se Erdmann og Engel (2007). Begrepet anvendes typisk for å beskrive den nåværende styringsformen i en rekke afrikanske samt enkelte asiatiske og latinamerikanske land.

19. Jf. Steen (1968), Pryser (1999, 249–258) og Bjerkås (2016).

etter godkjennes av sistnevnte; ifølge Tore Pryser fungerte formannskapet i praksis som en «bygderegjering» og representantskapet som et «kommunestorting» (1999, 255).

Som Trond Bjerkås har vist, tolket norske historikere lenge denne utviklingen som en grunnleggende seier for demokratiske prinsipper. Først på 1960-tallet begynte nye stemmer å moderere denne oppfatningen, blant annet ved å fremheve kontinuiteten mellom det nye systemet og eldre former for maktutøvelse (Bjerkås 2016, 35) – en kontinuitet som «Jernbanen og Kirkegaarden» altså tydelig fremviser. Sverre Steen, som kan stå som representant for denne mer kritiske tilnærmingen, hevder for eksempel at «[b]are med den største velvilje vil vi kunne karakterisere det lokale selvstyre i de første årtiene [etter formannskapslovene] som en demokratisk styringsform. I prinsippet var det demokratisk nok, men ikke i praksis» (1968, 180). Denne diskrepansen mellom prinsipp og praksis skyldes i stor grad *hvem* som ble valgt inn i lokalpolitiske organer: «Fra første stund ble ‘bygdens beste menn’ valgt inn i kommunestyret, de aller beste ble valgt til formenn – det betyr de fornemste, erfarneste, lærdeste –, de nest beste til representanter» (Steen 1968, 160). Sagt på en annen måte: Det var i all hovedsak de etablerte lokale elitene som ble valgt – dette blant annet som følge av at det i hovedsak var jordeiende bønder som hadde stemmerett, samtidig som valgdeltagelsen generelt var svært lav (jf. Pryser 1999, 252). I perioden fra innføringen av formannskapslovene frem til etableringen av de første politiske partiene i 1884 ville det dermed ha vært forholdsvis enkelt for makthungrige medlemmer av den lokale jordeiende eliten å bli (gjen)valgt samt å befolke politiske organer med sine allierte.

Et relatert poeng har å gjøre med hvordan enkelte dominerende slekter – så som Knuds – hadde en tendens til å sette et uforholdsmessig stort preg på lokalpolitikken i norske bygder. For å sitere historikeren Aud Mikkelsen Tretvik: «Det lokale styret var dominert av visse slekter, og de føringene de hadde lagt, var tunge og nesten uanfektelige, noe som også innebar at de hadde en arv å løfte, kombinert med ærbødighet og respekt for sine forgjengere» (Tretvik 1998, 96). I «‘Dynastier’ i bygdesamfunnet» (1998) utforsker hun dette fenomenet gjennom et nærmere blikk på to historiske byggedynastier, før hun mot slutten også kommer inn på «Jernbanen og Kirkegaarden».²⁰ Til tross for at omtalen hennes av fortellingen er av begrenset interesse – det er i hovedsak snakk om et langt handlingssammendrag – trekker hun likevel flere interessante slutninger. Tretvik påpeker blant annet hvor avgjørende de to politiske kampsakene som Knud og Lars strides om, var i norske bygder i andre halvdel av 1800-tallet, og vektlegger dessuten hvordan bondefortellingen utspiller seg i en overgangsperiode der «det tradisjonelle politiske mønsteret var i ferd med å brytes opp. Byggedynastiets representant må vike plassen for en person som har kommet inn i lokalpolitikken på slektsuavhengig grunnlag» (1998, 97). En presisjon er her nødvendig: Det Bjørnsons fortelling gjør, er å fremstille forsoningen mellom de eldre byggedynastiene og denne nye typen politiker – som altså erobrer makt gjennom å omfavne de moderne teknologier, kommunikasjonsformer og institusjoner som følger i markedsøkonomiens kjølvann – som et ideal, og en mulig løsning på den nye tids problemer.²¹

Det avgjørende er at uansett hvor godt Knud og Lars enn måtte styre i fellesskap etter brannen, så er det altså få spor av demokratisk åpenhet og respekt for etablerte politiske spilleregler å spore. Dette til tross: Når fortelleren avslutter beretningen ved å slå fast at «fra

20. Tretvik hevder i denne forbindelse at to de brødrene Anders og Jon Reitan, som tilhørte det andre dynastiet hun omtaler, skal ha fungert som inspirasjonskilder for Knud og Lars (1998, 96).

21. Hovedpersonene representerer riktignok ulike, konkurrerende eliter: Prestesønnen Knud står med én fot innenfor embetsmannskulturen og én fot innenfor den tradisjonelle jordeiereliten, mens Lars – hvis farfar måtte i fengsel – ikke har noen fornem slektshistorie å vise til. Der førstnevnte er sosialisert til makt, er sistnevnte mer av en «self-made man», og slik sett kan slutten på fortellingen leses som at den tradisjonelle bondeadelen inngår en allianse med den nye tids nyrrike utfordrere.

den Dag gik intet i Stykker», tas det simpelthen for gitt at deres felles styre er til beste for lokalsamfunnet. Det uttalte premisset som ligger til grunn for tekstens budskap er dermed at rivalenes elitestyre er legitimt, og samtidig fremstilles også lokalbefolkningen som så umoden og lettpåvirkelig at det tydeligvis er til dens eget beste å bli styrt av dem som har greie på det.²² Det interessante her er at Bjørnson i andre sammenhenger var en uttalt kritiker av styringsprinsippet om at de best egnede burde regjere til beste for fellesskapet. I et innlegg i *Aftenbladet* i 1869 hevder han for eksempel som følger:

Mit Program [...] er at faa dette Folk til i Sandhed at blive eet, og dette demokratiske Program kan ikke gaa frem, uden at man faar de Dele af Folket, som nu leve fremmed saagodtsom for Alt, uden at man faar dem med; hvor vil ogsaa vi stakkels Par Tusinde saakaldte Dannede – hvor vil vi hen uden dem? (Bjørnson 1869, 1)

Bjørnsons anti-elitistiske tilnærming til politikk gjennomsyrrer dessuten den svært kritiske nekrologen han skrev etter Anton Martin Schweigaards død i 1870. Til tross for at han berømmer avdøde for hans mangeårige innsats for Norge, omtaler han ham eksplisitt som Henrik Wergelands (og dermed også implisitt sin egen) rake motsetning, blant annet som følge av hans elitistiske tilnærming til politikk: Der Wergeland, ifølge Bjørnson, var preget av sin oppriktige omtanke for folket og sitt ønske om å hjelpe det frem, så Schweigaard «ikke i Valg et Udtryk for de fleste, men for 'de bedste'» (1912, 346). Denne holdningen hevder Bjørnson er den direkte årsaken til at så store deler av folket enda ikke er kommet til politisk og intellektuell modenhet, noe han mener har ført til økende misnøye i samfunnet. Skylden for dette, hevder han, skal

være deres, som altfor længe, altfor hensynsløst og haardt har holdt en saa stor Del medborgere ude fra sine Rettigheder, og blant disse først og fremst Professor Schweigaards. Naar Almu-Oplysningen, d.v.s. Oplysningen hos Folkets største Del, endu er saa ringe og meget mangelfuld, hvorfor Almuen netop nu staaar Fare for at vildledes, – saa er det vor Mening, at dette vilde have været anderledes, om Folket tidligere og i større Mon selv havde deltaget i Styrelsen. (Bjørnson 1912, 346)

Kontrasten mellom synet på elitestyre i «Jernbanen og Kirkegaarden» og kritikken av Schweigaards elitisme er påfallende. Mest sannsynlig kan Bjørnson selv derfor ikke ha innsett hvordan fortellingen kan leses som et forsvar for et fortsatt fåmannsveld i lokalpolitikken. Mer spesifikt ender «Jernbanen og Kirkegaarden» i praksis opp med å forfekte *lokaldiarkiet* som styresett, det vil si tomannsveldet. Skal man beskrive maktforholdene som kjennetegner bygdesamfunnet ved handlingens slutt, passer det derfor godt å omskrive Ludvig XIV's kjente ord: «L'État c'est nous».

Litteraturliste

Amdam, Per. 1969. *Bjørnson og kristendommen, 1832–1875. Selvhevdelse, selverkjennelse*. Oslo: Universitetsforlaget.

--. 1993. *Bjørnstjerne Bjørnson: Kunstneren og samfunnsmennesket, 1832–1880*. Oslo: Gyldendal.

22. Folkeopinionens utvikling i teksten kan oppsummeres som følger: Først klarer Lars å snu den til sin egen fordel (under konflikten med Knud om sparebankopprettelsen). Så lenge de gode tidene varer ved, er folket åpenbart fornøyd med hans styre, men opinionen vender seg deretter mot ham (under krisen), for så å støtte ham (når han ser ut til å få lagt jernbanen gjennom bygden), for så å vende seg mot ham igjen (når Knud klarer å snu opinionen mot ham), for til sist å støtte ham igjen (etter brannen). Som kollektiv betraktet, fremstår bygdebefolkningen med andre ord som så labil og manipulerbar at den åpenbart ikke er egnet til å styre seg selv.

- Amdam, Rolv Petter, Haakon Gran, Svein Olav Hansen og Knut Sogner. 2005 [2001]. *Markedøkonomiens utvikling*. 2. utgave. Bergen: Fagbokforlaget.
- Amundsen, Leiv. 1932. «Jernbanen og Kirkegaarden» og «En Klokkerfamilie»: Efter Fr. Bætzmanns Optegnelser fra 1861». *Edda* 32: 373–376.
- Arrighi, Giovanni. 2010 [1994]. *The Long Twentieth Century*. London og New York: Verso.
- Beyer, Edvard. 1952. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: Aschehoug.
- . 1983. *Norges litteraturhistorie*, bd. 3, *Fra Ibsen til Garborg*. Oslo: Bokklubbens nye bøker.
- . 1990. «Bjørnstjerne Bjørnson 150 år». I *Forskning og formidling*, 92–97. Oslo: Aschehoug.
- Bjerck Hagen, Erik. 2019. *Norsk litteratur 1830–1875. Romantikk, realisme, modernisme*. Oslo: Dreyer.
- Bjerkås, Trond. 2016. «Fellesskap, lederskap, utenforskap. Autoritet og fellesskapsnormer i kommunestyrene mellom 1837 og 1850». *Historisk tidsskrift* 95: 34–66. DOI: <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2944-2016-01-03>
- Bjørnson, Bjørnstjerne. 1869. *Aftenbladet* nr. 27, 2.2.1869, 1.
- . 1872. «Jernbanen og Kirkegaarden». I *Fortællinger. Første Del*, 247–279. København: Gyldendalske Boghandel.
- . 1880. «Til Redaktionen af 'Morgenbladet'». *Morgenbladet* 1.2.1880, 1.
- . 1912. «A. M. Schweigaard» [1870]. *Artikler og taler*, bd. 1, 339–349. Kristiania og København: Gyldendalske boghandel.
- . 1919. «Jernbanen og Kirkegaarden». *Samlede digter-verker*, bd. 2. Standardutgave ved Francis Bull, 351–374. Kristiania og København: Gyldendalske boghandel.
- Brandes, Georg. 1883. *Det moderne Gjennembruds Mænd*. Kjøbenhavn: Gyldendal.
- Broch, Ole Jacob. 1876. *Kongeriget Norge og det norske Folk, dets sociale Forhold, Sundhedstilstand, Næringsveie, Redningsvæsen, Samfærdselsmidler og Ekonomi: Beretning afgiven til Kongressen for Sundhedsforhold og Redningsvæsen i Bryssel 1876*. Kristiania: Det Steenske Bogtrykkeri.
- Bull, Francis. 1919. «Indledning». I Bjørnson, *Samlede digter-verker*, bd. 2, i–xxxix. Kristiania og København: Gyldendalske boghandel.
- . 1923. *Norges litteratur. Fra Februarrevolutionen til verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug.
- Collin, Chr. 1907. *Bjørnstjerne Bjørnson. Hans barndom og ungdom*, del 1. Kristiania: Aschehoug.
- Edwardsen, Erik Henning (red.). 1997. *Gammelt nytt i våre tidligste ukeblader*. Oslo: Norsk Folkeminnelag/Aschehoug.
- Erdmann, Gero, og Ulf Engel. 2007. «Neopatrimonialism Reconsidered: Critical Review and Elaboration of an Elusive Concept». *Commonwealth & Comparative Politics* 45, nr. 1: 95–119. DOI: <https://doi.org/10.1080/14662040601135813>
- Fett, Harry. 1921. *Provinskultur*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Fosli, Halvor. 1996. *Kvite kull og svarte får. Ingeniører i norsk skjønnlitteratur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grytten, Ola Honningdal, og Arngrim Hunnes. 2016. *Krakk og kriser i historisk perspektiv*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Gullestad, Anders M. 2021. «Bjørnsons økonomiske pedagogikk i 'Faderen'». I *Nation som kvalitet*, redigert av Anna Bohlin og Elin Stengrundet, 289–310. Bergen: Alvheim & Eide.
- Hageberg, Otto. 1991. «Mellom angst og von. Steiftog i litterære fantasier om teknologi og menneskelege verdier». I *Teknologi og kultur – et humanistisk bidrag til analyse av vårt moderne tekniske samfunn*, redigert av Francis Sejersted, 93–106. Oslo: TMV forlag.
- Helmich Pedersen, Frode. 2017. *Bjørnstjerne Bjørnsons samtidsdrama*. Oslo: Vidarforlaget.
- Hodne, Fritz. 1981. *Norges økonomiske historie 1815–1970*. Oslo: Cappelen.
- Hodne, Fritz, og Ola Honningdal Grytten. 2000. *Norsk økonomi i det 19. århundre*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Howells, William Dean. 1870. «Review of *The Flying Mail*, by M. Goldschmidt, *Old Olaf*, by Magdalen Thoreson [sic], and *The Railroad and the Churchyard*, by Bjørnstjerne Bjørnson.» *The Atlantic Monthly*, november: 637–638.
- Jameson, Fredric. 2005. *Archaeologies of the Future*. London og New York: Verso.
- Krokann, Inge. 1982 [1942]. *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*. Oslo: Samlaget.
- Nerbøvik, Jostein. 1999. *Norsk historie 1860–1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*. Oslo: Samlaget.

- Nyblom, Carl Rupert. 1867. «Anmälan af Chr. Richardts *Vintergrönt*, A.G. Virgins *Dikter* och Wilh. v. Brauns *Samlade arbeten*». *Svensk literatur-tidskrift* 3: 55–63.
- Pryser, Tore. 1999. *Norsk historie 1814–1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo: Samlaget.
- Rosenberg, Carl. 1867. «Nordisk Digtning frå i vinter». *Nordisk Tidskrift för Politik, Ekonomi och Literatur* 2: 221–232.
- . 1868. «Med Tillægsbladet». *Uge-Blade til Menigmand*. Nr. 64, 20. mars, 1.
- Sandvik, Pål Thonstad. 2018. *Nasjonens velstand. Norges økonomiske historie 1800–1940*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Schulze, Hans. 1866. «Bj. Bjørnson. Jernbanen og Kirkegaarden». *Norden: et Maanedsskrift* 2: 328–332.
- Seip, Jens Arup. 1997 [1974/1981]. *Utsikt over Norges historie*. Oslo: Gyldendal.
- Steen, Sverre. 1968. *Lokalt selvstyre i Norges bygder. Første fase*. Oslo: Cappelen.
- Tretvik, Aud Mikkelsen. 1998. «'Dynastier' i bygdesamfunnet». I *Slekt og lokalsamfunn*, redigert av Harald Winge, 81–99. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Østvedt, Einar. 1954. *Jernbanen i norsk litteratur*. Oslo: Norges statsbaner.